

Doi: 10.56737/2953-7843-2025.03-62

ՎԱՀԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ, ԱՐՑԱՆԻՆ ՕԺԱՆՂԱԿԵԼՈՒ, ՀԱՅՈՑ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ, ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ՊԱՅՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ
ՀԱՐՑԵՐԻ ԱՐԾԱՐԾՈՒՄԸ ՋԱՎԱԽԱՅԱՅ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ
ԽԱՅՄ ՓԼՈՒԶՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ. «ՋԱՎԱԽՔ» ԹԵՐԹԻ ԾՆՈՒՆԴՈՒՄ՝**

ԽՍՀՄ-ի փլուզման փուլում, ինչպես նախկին միութենական շատ հանրապետություններ, Վրաստանը եւս անցավ բարդ գործընթացների միջով: Աբխազական ԻԽՍՀ եւ Հարավօսական Իմ տարածքներում ծագած հակամարտությունները վերաճեցին պատերազմների, որոնց արդյունքում հիշյալ միավորները փուլ առ փուլ առանձնացան Վրաստանից: Վերջիններս ներկայումս ունեն մասամբ ճանաչված պետությունների կարգավիճակ, որոնց, սակայն, Վրաստանը չի ճանաչում: Աջարական ԻԽՍՀ-ն ԽՍՀՄ-ի փլուզման փուլում վերածվեց Վրաստանի կազմում գտնվող ինքնավար հանրապետության, եւ այդ կարգավիճակը պահպանվում է մինչ օրս: Ազգային համընդհանուր զարթոնքի փուլում բարդ ու հետաքրքրական գործընթացներ տեղի ունեցան նաեւ Վրաստանի ազգային փոքրամասնություններով ու տեղաբնիկ ժողովուրդներով բնակեցված գոտիներում: Հարավային գերազանցապես հայաբնակ Ջավախքում (1994 թվականից՝ Սամցխե-Ջավախքի երկրամաս եւ Քվեմո Քարթլի նահանգի Մալկայի շրջան) եւս, իբրեւ հայերով հոծ բնակեցված երկրամաս, տեղի ունեցան մի շարք գործընթացներ, որոնք պայմանավորված էին թե՛ ԽՍՀՄ-ի օրոք առկա իրողությունների փոխակերպմամբ ու ազգային խնդիրների վերհանմամբ, թե՛ Վրաստանի վարած քաղաքականությամբ, թե՛ Վրաստանում ստեղծված քաոսիկ իրավիճակով, թե՛ Արցախյան գոյապայքարով ու որոշ

* Ստացվել է՝ 6.12.2024, գրախոսվել է՝ 25.12.2024: Էլ. հասցե՝ vsargsyan83@gmail.com:

այլ գործոններով: ԽՍՀՄ-ի փլուզման փուլում եւ 1990-ական թթ. Ջավախքում ստեղծված հասարակական կազմակերպություններից ամենաազդեցիկը «Ջավախք» ժողովրդական շարժումն էր, որը, չնայած հետագա ընթացքի վայրիվերումներին եւ, ի վերջո, թուլացմանն ու ասպարեզից հեռանալուն, 1990-ական թթ. զգալի դերակատարում ունեցավ ջավախահայությունը հուզող խնդիրների ձեւակերպման ու հանրայնացման գործում: Կազմակերպությունը 1990 թ. սկսեց հրատարակել «Ջավախք» թերթը, որը, չնայած որ, պայմանավորված տնտեսական եւ այլ դժվարություններով, կանոնավոր լույս չէր տեսնում, այդուհանդերձ, նոր խոսք ու երեւույթ էր ջավախահայ հասարակական կյանքում:

Հողվածում ԽՍՀՄ-ի փլուզմամբ պայմանավորված գործընթացների հենքի վրա ներկայացվել են տվյալ փուլում Ջավախքում տեղի ունեցող զարգացումները, ջավախահայության՝ ազգային ինքնության պահպանման, Արցախին օժանդակելու, պատմաճարտարապետական հուշարձանների, եկեղեցիների պահպանման ու վերաբացման, Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակը հարգելու ուղղությամբ իրականացված առաջին քայլերը, «Ջավախք» ժողովրդական շարժման եւ «Ջավախք» թերթի հիմնադրման գրդապատճառները, ջավախահայության հասարակական-քաղաքական, կրթամշակութային եւ ընկերային-տնտեսական կյանքը լուսաբանող թերթի հրատարակման անհրաժեշտությունը, այդ ուղղությամբ կայացված որոշումներն ու քայլերը: Ներկայացվել է թերթի մասին ամբողջական տեղեկատվությունը՝ տպագրված համարների քանակը, հաջորդաբար երկու կազմակերպությունների՝ Ախալքալաքի շրջանի «Ջավախք ժողովրդական շարժում» կազմակերպության եւ Ախալքալաքի շրջանի «Արշալույս» կազմակերպության պաշտոնաթերթ հանդիսանալու հանգամանքները, թերթի տպագրման վայրի, խմբագրակազմի, տարբերանշանի, կարգախոսի մասին ամբողջական տեղեկատվություն: Աշխատանքում ներկայացված է նաեւ թերթի՝ 1990 թ. լույս տեսած անդրանիկ համարի բովանդակության վերլուծությունը: Ընդարձակ ծանոթագրություններում տրված են մի շարք գործընթացների մասին կարեւոր հավելումներ ու մեկնաբանություններ:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են արխիվային փաստաթղթերի վերլուծության, հրապարակումների բովանդակության եւ հարակից նյութերի գիտական քննության, այդ ամենի զուգադրմամբ համապատասխան հետեւությունների հանգելու եղանակները:

Դեռ ԽՍՀՄ-ի փլուզման նախօրյակին՝ 1980-ական թթ. վերջին, ինչպես նաև փլուզման փուլում եւ հետխորհրդային առաջին տարիներին Զավախքում ստեղծվեցին կազմակերպություններ, որոնց միջոցով փորձ արվեց կազմակերպել երկրամասի հասարակական-քաղաքական կյանքը:

Արդեն 1980-ական թվականների վերջերին Զավախքում ազգային հարցը հիմնականում փորձ է արվել բարձրացնել Ադրբեջանում հայերի հանդեպ տեղի ունեցող բռնարարքներին արձագանքելու, ինչպես նաև ՀՀ-ում տեղի ունեցող շարժումներին գնահատականներ տալու միջոցով: Միաժամանակ, հաճախակի բարձրացվել են նաև ընկերային-տնտեսական, վրացական կողմի վարած քաղաքականությունն առնչվող հարցեր²: Շուտով Զավախքի բնակչությանը հասավ Ղարաբաղյան շարժման կոչը³:

Այսպիսի պայմաններում Զավախքում ծնունդ առավ «Զավախք» կոմիտե, Ախալքալաքի «Վերակառուցում ժողովրդական շարժում», «Զավախք» ժողովրդական շարժում անվանումներով մի կազմակերպություն, որը հետագայում (մինչ 1990-ական թվականների կեսերը) էական դերակատարություն էր ունենալու Զավախքի ներքաղաքական կյանքում⁴:

Հարկ է նշել, որ ԽՍՀՄ-ի ողջ տարածքում իրականացվող «վերակառուցման» քաղաքականության հետ կապված՝ շարժման սկզբնական փուլում (մինչև 1990 թ. հունվարի 27-ի առաջին համաժողովը) այն կոչվել է «Ախալքալաքի «Վերակառուցման ժողովրդական շարժում» ընկերություն» անունով եւ գործել որպես կամավոր ՀԿ⁵: Կազմա-

² Տե՛ս Ախալքալաք քաղաքից եւ համանուն շրջանի գյուղերից բնակչության՝ 31.07.1989 թվագրությամբ դիմում-պահանջագիրը նույն շրջանի շրջկոմի քարտուղար Մ. Ֆիդանյանին (դիմումի տակ նշվում է շուրջ 216 ստորագրություն), Վ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Սամցխե-Զավախք-Թուրքը հայ-վրացական հարաբերությունների հոլովույթում (1980-ական թթ. վերջ – 1990-ական թթ.), Երեւան, 2006, էջ 52–53:

³ Տե՛ս Обращение к армянам, проживающим за пределами Армении, 03.08.1988 г., Степанакерт:

⁴ Դեռեւս 1988 թ. փետրվարի վերջին՝ Ղարաբաղյան շարժման սկզբնավորումից մեկ շաբաթ անց, Ախալքալաքում՝ Հ. Մանուկյանի տանը, հինգ անձանց մասնակցությամբ (Ս. Պետրոսյան, Հ. Մանուկյան, Գ. Ափոյան, Մ. Թադևոսյան եւ Վ. Մահտեսյան) կյանքի կոչվեց «Զավախք» կոմիտեն (տե՛ս Грузия, Самцхе-Джавахетия и "тюркское кольцо" вокруг Армении, 12.01.2004, <https://regnum.ru/article/202173> (մուտք՝ 15.03.2025)): Հետագայում «Զավախք» ժողովրդական շարժման ձեռով ընդլայնված կազմակերպության հիմնադիրները, ըստ մեկ այլ աղբյուրի, եղել են Սամվել Պետրոսյանը, Հակոբ Ավետիսյանը, Վարդա Մահտեսյանը եւ Հակոբ Մանուկյանը (տե՛ս «Մարտիկ», սեպտեմբեր, 2001, թիվ 37):

⁵ Ախալքալաքի «Վերակառուցման ժողովրդական շարժում» ընկերության Կանոնադրություն, գրանցված 1989 թ. հունիսի 1-ի 08.09.1989 թ. № 118 որոշմամբ, հմմտ. Устав, Ахалкалакского общества «Народное движение перестройки» (НДП):

կերպության կանոնադրությունից ելնելով՝ կարելի է նշել, որ այն թեեւ նպատակադրված էր նպաստել Զավախքում իրականացվող «վերակառուցմանը», սակայն մեծ տեղ էր հատկացվում նաեւ ազգային ինքնագիտակցության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումների ծրագրերին: Կանոնադրության՝ «Ընկերության նպատակներն ու խնդիրները» գլխի Ա. կետում նշվում է. «Բարձրացնել շրջանի բնակչության մշակութային մակարդակը, տարածել մեր երկրի ժողովուրդների եւ համաշխարհային մշակույթների նվաճումները, առանձնապես ուշադրություն դարձնելով հայոց լեզվի եւ հայ մշակույթի տարածմանն ու քարոզմանը՝ որպես մեծամասնություն կազմող ժողովրդի լեզվի եւ մշակույթի, միեւնույն ժամանակ պրոպագանդել վրաց եւ ռուսաց լեզուները եւ մշակույթները»⁶: Ուշագրավ է Կանոնադրության Գ. կետը, որտեղ նշված է. «Օգնել շրջանում ապրող բոլոր ժողովուրդների մշակույթի օջախների ու անցյալի հուշարձանների պահպանմանն ու վերականգնմանն ընկերության միջոցների հաշվին»⁷: Ախալքալաքի «Վերակառուցման ժողովրդական շարժում» ընկերության ազգամիջյան հարաբերությունների հանձնաժողովը, որի նախագահն էր անվանի գրող Գ. Սմոյանը, տեղակալը՝ հասարակական-մշակութային գործիչ, բանահավաք Դ. Բագրատունին, իր պլան ծրագրով նախատեսել էր ուսումնասիրել Ախալքալաքի գավառագիտական թանգարանը, նրա ազգային երանգն ու էությունը, կրթ սեղանի շուրջ զրույցներ կազմակերպել Հայաստանի եւ Վրաստանի գիտնականների մասնակցությամբ⁸:

1990 թ. հունվարի 27-ին տեղի ունեցավ Շարժման համաժողովը⁹, որտեղ փոխվում է նաեւ կազմակերպության անվանումը՝ «Ախալքալաքի «Վերակառուցման ժողովրդական շարժում» ընկերություն» անվան փոխարեն կոչվելով «Զավախք» ժողովրդական շարժում: Համաժողով-

⁶ Նույն տեղում, էջ 4:

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Տե՛ս Հանձնաժողովի կազմն ու ծրագիրը, սեպտեմբեր, 1989 թ.:

⁹ Տե՛ս Грузия, Самцхе-Джавахетия и «тюркское кольцо» вокруг Армении, 12.01.2004, <https://regnum.ru/article/202173> (մուտք՝ 17.03.2025): Կոնֆերանսին մասնակցելու համար ամբողջ շրջանից ընտրվել էր 532 պատգամավոր, որոնք ընտրեցին «Զավախք ժողովրդական շարժման» խորհուրդ՝ բաղկացած 55 ակտիվիստներից (տե՛ս Գ. ՍՄՈՅԱՆ, Զավախք: Ովքեր ենք մենք, Երեւան, 2000, էջ 42): Կոնֆերանսը նախագահում էր Զավախքի ճանաչված պետական-հասարակական գործիչ, մտավորական Ի. Աբրահամյանը (տե՛ս Արձանագրություն Ախալքալաքի շրջանի «Վերակառուցման Զավախք ժողովրդական շարժում» կազմակերպության 1 կոնֆերանսի, էջ 1, 27 հունվարի, 1990 թ.):

վում ընդունվեց նոր՝ լրամշակված եւ փոփոխված ծրագիր¹⁰։ Շարժման ծրագրերի մեջ էր մտնում նաեւ եկեղեցիների շենքերի ազատումը (որոնք խորհրդային տարիներին մեծամասամբ վեր էին ածվել կոլտնտեսությունների պահեստների) եւ նրանց շրջապատի բարեկարգումն ու վերանորոգումը¹¹։ Այս հիմնախնդրի մասին ճշմարտացի էր արտահայտվել ԶԺՇ-ն նախագահ Ի. Աբրահամյանը՝ ԶԺՇ-ի առաջին համաժողովում ունեցած իր ելույթում. «Ոչ քիչ նշանակություն ունի նաեւ մեր սարահարթում (Ջավախքում՝ Վ. Ս.) բնակվող ազգերի պատմական հուշարձանների պահպանումը, ուսումնասիրումն ու վերականգնումը, որոնք ցայսօր գրեթե չեն ուսումնասիրված։ Մեզ թվում է, որ շրջգործկոմի պահանջով պատմական հուշարձանների ուսումնասիրությունը պետք է կատարվի Վրաստանի եւ Հայաստանի հուշարձանների պետական կոմիտեների մակարդակով»¹²։ «Ջավախք» ժողովրդական շարժման մշակույթի պահպանման, մարմնամարզության եւ մարմնակրթության հանձնաժողովը եւս ուներ բավականին հետաքրքիր ծրագրեր էր մշակել։ Ի մասնավորի, նախատեսվում էր 1990 թ. մարտի 23-ին շրջանի մշակույթի տանն «անցկացնել Զորավար Անդրանիկի ծննդյան 125-ամյակին նվիրված երեկո։ Ախալքալաքի եկեղեցու հրապարակում անցկացնել սգո հավաք՝ նվիրված հայ ժողովրդի Մեծ եղեռնի 75-ամյակին, բարեկարգել եկեղեցու բակը, պատվանդանին դնել հայկական խաչքարը»¹³։

¹⁰ Տե՛ս Ախալքալաքի շրջանի «Ջավախք ժողովրդական շարժում» կազմակերպության ծրագիր, ընդունվել է «Ջավախք ժողովրդական շարժում» կազմակերպության հիմնադիր ժողովում՝ 1989 թ. հունիսի 1-ին, փոփոխության է ենթարկվել Վ համաժողովում՝ 1990 թ. հունվարի 27-ին։ Ծրագրում արդեն բացահայտ նշվում են Արցախյան շարժման օրինակով Ջավախքի բնակչության շրջանում ազգային խնդիրների նոր ըմբռնմանն ուղղված նպատակային գործվածքները։

¹¹ Տե՛ս Արձանագրություն «Ջավախք ժողովրդական շարժում» կազմակերպության սկզբնական բջիջների նախագահների խորհրդակցության, 22 մարտի, 1990 թ., Ախալքալաք։

¹² Տե՛ս Ի. Աբրահամյանի զեկուցումը «Ջավախք» ժողովրդական շարժում կազմակերպության հիմնադիր կոնֆերանսին՝ 27.01.1990 թ., Ախալքալաք։ Հավելենք, որ հասարակական գործչի այս ցանկությունն ի կատար ածվեց 2006 թ., երբ «Հայկական ճարտարապետությունն ուսումնասիրող հասարակական կազմակերպությունը (RAA)» երեւանում լույս ընծայեց «Ջավախք» հանրագիտարանային բնույթի մի ստվարածավալ աշխատություն, ուր ներկայացված է Ջավախքի բնակավայրերի եւ պատմական հուշարձանների ամբողջական պատմությունը։ Տե՛ս Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, Ջավախք, Երեւան, 2006։

¹³ Տե՛ս Աշխատանքային պլան, 1990 թ., Ախալքալաքի «Ջավախք ժողովրդական շարժում» կազմակերպության մշակույթի պահպանման, ֆիզկուլտուրայի եւ սպորտի հանձնաժողովի։

1980-ական թթ. վերջերից Զավախքում սկիզբ առած եւ դեպի Արցախ ուղղվող մարդասիրական օգնությունների շարքն էլ ավելի մեծ թափ ստացավ 1990 թ. եւ հետագա տարիներին՝ մինչ Արցախի ազատագրման ավարտը: Զավախահայ գործիչների անձնական պահոցներում առկա են բազմաթիվ փաստաթղթեր՝ շնորհակալագրեր, ստացականներ ու այլեւայլ վկայություններ Զավախքից Արցախին հասցված օժանդակությունների մասին: Այսպես, «Գթություն» հայկական բարեգործական միությունն ստացել է Զավախքի հանդո գյուղի նվիրատվությունը՝ 8,5 տոննա կարտոֆիլ, 550 զույգ բրդյա գուլպա¹⁴: Նույն ժամանակ «Գթություն» հայկական բարեգործական միության «Ամարաս» արցախյան մասնաճյուղը «խորին շնորհակալություն է հայտնում [Զավախքի – Վ. Ս.] հանդո գյուղի բնակիչներին 2000 (երկու հազար) ռուբլու արժողության ձմեռային հագուստով արցախցիներին օգնելու համար»¹⁵: Մեկ այլ շնորհակալագրով Հայոց Համազգային Շարժման վարչությունը (վարչության նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի ստորագրությամբ) շնորհակալություն է հայտնում Ախալքալաքի շրջանի Ղազո գյուղի բնակիչներին ցուցաբերած օգնության համար (130 պարկ կարտոֆիլ, 80 պարկ ալյուր)¹⁶: Զավախքից օգնություն է հասել նաեւ Եղեգնաձոր (տվյալ փուլում արդեն Նախիջեւանի կողմից ռմբակոծվում էին Հայաստանի մոտակա բնակավայրերը, թեժ մարտեր էին ընթանում Երասխավանի հատվածում, եւ այլն): «Մենք՝ Եղեգնաձորի ՀՀԾ-ի անդամներս, Ախալքալաքի հանդո գյուղի «Զավախք» կազմակերպությունից ստացանք 220 հատ գլխարկ, 19 հատ անջրանցիկ վերարկու, 89 հատ տաք բաճկոն, 56 հատ տաք տաբատ, 19 հատ սաղավարտ, որի համար ստորագրում ենք»¹⁷: Բնականաբար, «Զավախք» ժողովրդական շարժման օրախնդիրներից էր Արցախին օգնելու (թե բարոյական, թե՛ նյութական) հարցը, որ եւ քննարկվեց 1990 թ. հունիսի 10-ի խորհրդի նիստի օրակարգում: Նիստով «որոշվեց դրամական օգնություն ցույց տալ Արցախին: Հանձնարարել Մ. Թադևոսյանին դուրս գրել Պետբանկից 55 հազար ռուբլի եւ հանձնել «Ամարաս» բարեգործական

¹⁴ Տե՛ս Ստացական, «Գթություն» հայկական բարեգործական միության, 1.02.1990 թ., Երեւան:

¹⁵ Տե՛ս Շնորհակալագիր, «Գթություն» հայկական բարեգործական միության «Ամարաս» Արցախյան մասնաճյուղի, 1.02.1990 թ., Ստեփանակերտ:

¹⁶ Տե՛ս Շնորհակալագիր, ՀՀՇ վարչության, 06.08.1990 թ., Երեւան:

¹⁷ Տե՛ս Ստացական, Եղեգնաձորի ՀՀԾ-ի խորհրդի, 01.03.1990 թ., Եղեգնաձոր:

միությանը եւ ներկայացնել համապատասխան փաստաթղթեր»¹⁸։ Միաժամանակ, «....ի նկատի ունենալով, որ այժմ մեր կազմակերպությունը հանգանակության կարգով բավական մեծ գումար ունի, այդ գումարից 5 հազար ռուբլի առձեռն հանձնել «Ամարաս» բարեգործական միությանը, քանի որ փոխանցման դեպքում այդ գումարը Ադրբեջանում կարող է բռնագրավել»¹⁹։ Հավելենք նաեւ, որ Սումգայիթի եւ Բաքվի ջարդերը որակելով որպէս ցեղասպանություն, «Զավախք» ժողովրդական շարժման կողմից դիմում հղվեց ԽՍՀՄ-ի բոլոր ժողովուրդներին եւ ԽՍՀՄ-ի Գերագույն Խորհրդին՝ պահանջելով խստիվ դատապարտել այն եւ տալ քաղաքական գնահատական²⁰։

Զավախահայ հասարակական կյանքն ազգային գույներով հարստանալու մասին է խոսում ՎԽՍՀ նախարարների խորհրդի նախագահ է. Զերքեզիային ուղղված դիմումը, որում խնդրվում է թույլ տալ Զավախքում կառուցելու հուշարձան՝ նվիրված 1918 թ. ջավախքյան արյունալի կոտորածներին զոհ դարձած 60 հազար մարդկանց հիշատակին։ Դիմումն ստորագրել էր 600 բնակիչ։ Այդպիսի մեկ այլ օրինակ է Վրացական ԽՍՀ Կոմկուսի վերջին առաջին քարտուղար Զ. Պատիաշվիլուն ուղղված դիմումը, որում խնդրվում է թույլ տալ, որպեսզի Զավախքում կառուցվի այգի կամ բարեկամության խճուղի, ուր կտեղադրվի երկրաշարժի զոհերի հիշատակը հավերժացնող հուշակոթող։ 1980-ական թթ. վերջին Ախալքալաքի Սբ. Խաչ եկեղեցու բակում եւ Բարալեթ գյուղի մերձակա բարձունքում կանգնեցվեցին 1915 թ. Մեծ Եղեռնի զոհերի հիշատակը հավերժացնող խաչքարեր, որտեղ ամեն տարի բազմահազար ջավախահայեր ոգեկոչում են Հայոց ցեղասպանության անմեղ զոհերի հիշատակը։

«ԶԱՎԱԽՔ» ԱՄՍԱԹԵՐԹԻ ՀԻՄՆՈՒՄԸ

Կազմակերպության 1990 թ. հունվարի 27-ին տեղի ունեցած I համաժողովում ընդունված բանաձեւում, ի թիվս մի շարք որոշումների, կարեւոր է համարվել նաեւ «Ախալքալաքում ստեղծելու «Զավախք»

¹⁸ Տես՝ Արձանագրություն, «Զավախք» ժողովրդական շարժման խորհրդի նիստի, № 5, 10.04.1990 թ., Ախալքալաք։

¹⁹ Նույն տեղում։

²⁰ Տես՝ Обращение, делегатов конференции организации «Народное Движение Джавахк» ко всем народам СССР и Верховному Совету СССР։

կազմակերպության գրավոր օրգան «Ջավախք» ամսաթերթ»²¹: 1990 թ. մայիսի 19-ի հերթական նիստով ««Ջավախք» ժողովրդական շարժում» կազմակերպության նախագահությունը որոշում կայացրեց. «հիմնել «Ջավախք» կազմակերպության տպագիր օրգան եւ այն անվանակոչել «Ջավախք» (Թերթի խմբագիր հաստատվեց խորհրդի անդամ Մ. Խ. Խաչատրյանը»²²:

Այսպիսով, Ջավախքում ազդարարվեց նոր պարբերականի ծնունդը: Թերթի առաջին համարը լույս տեսավ 1990 թ. դեկտեմբերին, այն պաշտոնապես կոչվում էր Ախալքալաքի շրջանի «Ջավախք ժողովրդական շարժում» կազմակերպության պաշտոնաթերթ, գինն էր 30 կոպեկ: Թերթի տարբերանշանն էր՝ «Ջավախք» անունը, Ջ մեծատառը ջահի պատկերով, հիմքում՝ սուր, վերելում՝ Մեծ եւ Փոքր Մասիսները, մեջտեղում՝ խաչը: Տարբերանշանի վերելում՝ «Բռունցքվելն է հավերժությունը հայության» գրությունը կարգախոսը: Թերթը տպագրվել է Վրաստանի Հանրապետության տպագիր խոսքի պետական կոմիտեի Ախալցխայի պոլիգրաֆ արտադրական միավորման Ախալքալաքի շրջանային տպարանում:

Թերթի առաջին համարում տեղ է գտել «Ջավախք» ժողովրդական շարժման հիմնադրման եւ նպատակների մասին ընդարձակ հոդված, որտեղ նաեւ խոսվում է, թե ինչու է անհրաժեշտ պաշտոնաթերթի հիմնումը. ««Ջավախք» ժողովրդական շարժումը շրջանի ամենախոշոր հասարակական միավորումն է, որի կազմում ընդգրկված են շրջանի աշխատավորների ամենատարբեր շերտեր՝ բանվոր ու գյուղացի, մտավորականություն ու գյուղմասնագետներ: «Ջավախքը» միավորում է 61 սկզբնական կազմակերպություն, որոնք փաստորեն շրջանի ընկերային-քաղաքական, տնտեսական, բնագավառներում ներգործուն հզոր ուժ են հանդիսանում: Սակայն, դժբախտաբար, այդ վիթխարի ուժը դեռեւս անկազմակերպ է: Հասկանալի է, որ հրամայական պահանջ է այն մեր շահերին ծառայեցնելու համար համապատասխան խթանիչ ստեղծել, որը «Ջավախք» կազմակերպության գործունեությունը աշխատավորների լայն զանգվածների գիտակցությունը, սրտին ու հոգուն հասանելի դարձնի: Այդ հզոր ուժը գրավոր օրգանի ստեղծումն է: Ահավասիկ այդ պարբերականի անդրանիկ համարը: Ասենք, որ դեռեւս դարասկզբին մեր գավառում եղել է

²¹ Տե՛ս Բանաձեւ «Ջավախք» ժողովրդական շարժում կազմակերպության համաժողովի:

²² Տե՛ս՝ Արձանագրություն № 3, 19.05.1990, Ախալքալաք:

«Ջավախք» շաբաթաթերթը²³։ Այդ պարբերականը պատվով կատարեց իր առաքելությունը։ Նորաստեղծ «Ջավախք» պարբերականը փաստորեն իր նախորդի լավագույն ավանդույթների շարունակողը պետք է լինի՝ արդի պայմաններում արտահայտելով ժողովրդական շարժման վեհ նպատակները։ Այն պայքարելու է ժողովուրդների բարեկամության եւ մասնավորապես հայերի ու վրացիների դարավոր եղբայրությունն ամրապնդելու համար»²⁴։ Խմբագրության նպատակն էր «լրագիրը դարձնել ժողովրդի

²³ Ախալքալաքի գավառում հրատարակված հայերեն առաջին պարբերականը՝ «Ջավախք» թերթը, հրատարակվել է 1913–1916 թթ.։ Թերթը հիմնադրել է առաջագիմ հրապարակախոս, հասարակական-մշակութային գործիչ, գրող ու թատերագիր Վարդան Շահապարոնյանը (տե՛ս Հ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, «Ջավախք» պարբերականը (Վրաստանի հայ պարբերական մամուլի պատմությունից), Հայոց հյուսիսային դարպասները. Ջավախք, Լոռի (հոգվածների ժողովածու), գիրք 4, Երեւան, 2009, էջ 251–274, Վ. ՄԱՂԱՅԱՆ, Ջավախքի անդրանիկ պարբերականը, Հայոց հյուսիսային դարպասները. Ջավախք, Լոռի (հոգվածների ժողովածու), գիրք 4, էջ 275–281)։

Ախալքալաքի գավառում 1880-ական թթ. սկզբներին Մկրտիչ Ղալաձաբաջյանի հիմնադրած տպարանը համարվում է Վրաստանում ոչ միայն հայկական, այլեւ, ընդհանրապես, առաջին գավառային տպարանը։ Այս տպարանում Ախալքալաքի եւ Ախալքալաքի վիճակների առաջնորդական փախանորդ եւ հայկական դպրոցների տեսուչ, նշանավոր մանկավարժ, հասարակական-եկեղեցական գործիչ Խորեն եպիսկոպոս Ստեփանեի 1885 թ. հիմնադրած եւ խմբագրած տպագրած «Մանկավարժանոց» հանդեսը համարվում է Ախալքալաքի գավառի առաջին պարբերականը։ Իսկ եթե հաշվի առնենք, որ Քուլթայիսը նահանգական կենտրոն էր, եւ այնտեղի վրացական տպարանում համապատասխանաբար 1881–1883 թթ. եւ 1883–1910 թթ. լույս տեսած «Շրոմա» (թարգմ.՝ «Աշխատանք», եղել է վրացերեն առաջին տեղական թերթը) եւ «Մծեղեմսի» (թարգմ.՝ «Հովիվ», եղել է եկեղեցական հանդես) թերթերը համարենք ավելի շատ, այսպես կոչված, նահանգային թերթեր ապա «Մանկավարժանոցը» կհամարվի Վրաստանի առաջին գավառային թերթը։

Ախալքալաքում առաջին եւ միակ տպարանը հիմնադրել են ԺԹ. դարի վերջերին՝ Ախալքալաքից Ախալքալաք տեղափոխված Միսաք եւ Ալեքսանդր Գրիգորյան եղբայրները։ Այս տպարանում 1913–1916 թթ. տպագրված «Ջավախք» պարբերականը համարվում է Ջավախքի, տվյալ դեպքում՝ Ախալքալաքի գավառի առաջին պարբերականը, իսկ Վարդան Շահապարոնյանը՝ Ջավախքի մամուլի հիմնադիրը։ Ավելին, ինչպես իրավացիորեն նշում է ուսումնասիրող Վ. Մաղալյանը, «եթե նկատի ունենանք, որ «Մանկավարժանոցը» մասնագիտական հանդես էր եւ բոլորովին կապ չուներ գավառական կյանքի հետ, եւ Ախալքալաքում նրա տպագրությունն անհրաժեշտությունից բխող մի բան էր, ապա «Ջավախքը» ոչ միայն այդ հեռավոր լեռնաշխարհում, այլեւ ողջ Վրաստանում հայերեն առաջին գավառային թերթն էր, եւ, որպես այդպիսին, նա քիչ թե շատ արժանացել է ուսումնասիրողների ուշադրությանը» (տե՛ս Վ. ՄԱՂԱՅԱՆ, Հայ տեղական մամուլը եւ գրատպությունը Վրաստանում (1885–1990 թթ.), Երեւան, 2012, էջ 128–129)։

Ընդհանրացնելով՝ նշենք, որ Ախալքալաքի «Մանկավարժանոցը» Վրաստանի առաջին գավառային պարբերականն է, իսկ Ախալքալաքի «Ջավախքը»՝ Վրաստանի հայերեն առաջին գավառային թերթը։

²⁴ «Ջավախք», թիվ 1, դեկտեմբեր, 1990, էջ 1։ Թերթի հիմնադրման եւ առաջին համարի լույս ընծայման առիթով բարեմաղթանքներ ու շնորհավորանքներ նամակներ են հղել

խոսափողը, ականջն ու աչքը, որպեսզի այն դառնա «Ջավախք» կազմակերպության համար գաղափարախոսական աշխատանքի հզոր լծակ: ...Ջավախք աշխարհի աշխատավորությունը պարտավոր է իր նպաստը բերել Վրաստանի ընկերային-տնտեսական բարգավաճման գործում: Այս ասպարեզը մեր թերթի մշտական տեսադաշտում է գտնվելու: Եկեք խորապես գիտակցենք, որ մեր գավառի ընկերային-տնտեսական, մշակութային կյանքն իր ամբողջության մեջ պիտի արտացոլվի «Ջավախքում»²⁵:

Թերթի նույն համարում «Ջավախք» կազմակերպության պահանջը կյանքի հրամայականով՝ խորագրի տակ թերթն անդրադարձել է Ջավախքի հայկական դպրոցներում հայ ժողովրդի պատմության դասավանդմանը: Ներկայացվում է, որ «Ջավախքի» առաջարկով ժողովրդական դեպուտատների Ախալքալաքի շրջանային խորհուրդն իր նստաշրջանում համակողմանի վերլուծել եւ որոշում է ընդունել առ այն, որ «շրջխորհրդի գործկոմի ժողկրթբաժնի վարիչ Կ. Սնիսչանը պարտավոր է շրջանի հայկական հանրակրթական դպրոցների տնօրենների հետ մշակել համապատասխան ծրագիր, որպեսզի 8–9-րդ դասարաններում ֆակուլտատիվ առարկաների փոխարեն շաբաթական մեկ ժամ հատկացվի հայ ժողովրդի պատմության դասավանդմանը: Այդ առարկան հավասարազոր է դառնալու եւ մտնելու ուսումնական ծրագրերի մեջ»²⁶: Որոշման մասին համապատասխան նամակով տեղյակ է պահվել լուսավորության նախարարությանը, «որպեսզի 1991–1992 թթ. ուսումնական տարիներին պաշտոնական ճանաչում ունենա այն եւ հայ մանուկների ուսումնառության համակարգում իր հաստատ տեղն ունենա հայ ժողովրդի պատմությունը»²⁷: Թերթի նույն համարում նշված խնդրին են անդրադառնում նաեւ շրջանի անվանի մտավորականներ Մ. Խաչատրյանը եւ Ե. Շիրինյանը՝ «Մատաղ սերնդի հայեցի դաստիարակությունը՝ հրամայական պահանջ» խորագրով հոդվածում նախ փաստելով, որ Ախալքալաքի շրջանում 1990 թ. գործում էր 69 հանրակրթական եւ երկու պրոֆտեխնիկական ուսումնարան: Այդ կրթարաններում ընդգրկված էր ավելի քան 14 հազար աշակերտ, որի շուրջ 90%-ը հայ մանուկներ էին: «Այո շրջանի մի շարք

«Խորհրդային Վրաստան» թերթի խմբագրությունն ու Բողղանովկայի շրջանի «Փարվանա» հասարակական կազմակերպությունը: Դրանք տեղ են գտել «Ջավախքի» առաջին համարում:

²⁵ Նույն տեղում:

²⁶ Նույն տեղում:

²⁷ Նույն տեղում:

դպրոցներում հայ ժողովրդի պատմության դասավանդումը դարձել է իրողություն: Սակայն այդ փաստը ցայսօր պաշտոնական ճանաչում չունի: Թվում է, թե ստեղծված վիճակը պիտի տագնապ պատճառի ժողկրթբաժնի ղեկավարներին: Մինչդեռ ճիշտ հակառակը, նրանք պատրանքներ ունեն, որ Վրաստանի ժողովրդական կրթության նախարարությունը կլուծի այդ խնդիրը: Լինենք իրատես, հիշենք ժողովրդական իմաստուն խոսքը՝ ուրիշի աչքը մեզ լույս չի տա: Մնում է, որ Հայկական ԽՍՀ ժողովրդական կրթության նախարարությունը որոշակի հետեւություն անի եւ առեւտրական կազմակերպությունների միջոցով կամ այլ ուղիներով Զավախքի՝ Ախալքալաքի, Բոգդանովկայի, Ասպինձայի, Բորժոմի շրջանների²⁸ հայկական դպրոցների համար-հատկացնի հայ ժողովրդի պատմության 10–12 հազար դասագիրք»²⁹: Կրկին Զավախքում հայեցի դիմագծով սերունդ ունենալու խնդրին է նվիրված Մ. Ադամյանի «Հարկավոր է փոխել դպրոցի պրոֆիլը» վերտառությամբ հոդվածը: Հեղինակն ավելորդ շոայլություն է համարում Ախալքալաք քաղաքում տվյալ փուլում (1990 թ.) երկու ուսսական դպրոցը: Այնտեղ սովորող շուրջ 1600 աշակերտ, որի 90%-ը կազմում են հայ մանուկները, ըստ հեղինակի, իրենց ազգային պատկանելության մասին ենթագիտակցական պատկերացում հազիվ ունեն: Նկարագրելով Ախալքալաքի Մայակովսկու անվան ուսսական միջնակարգ դպրոցը (տվյալ տարում ունեցել է 1418 աշակերտ)՝ արժեւորում է ուսուցչական կազմի հայրենանվեր ու հայանվեր գործը: Բայց, այդուհանդերձ, հեղինակը, փաստում է, որ հայ մանուկների հայեցի դաստիարակության գործում այդ «ամենն էպիզոդիկ է ու ոչ արմատական»: «Ճիշտ դիրքորոշումը մեկն է. Ախալքալաքի՝ Մայակովսկու անվան դպրոցը պետք է դարձնել ուսսական ուղղվածությամբ հայկական միջնակարգ դպրոց»,– եզրակացնում է հոդվածագիրը³⁰:

²⁸ 1989 թ. ԽՍՀՄ պաշտոնական մարդահամարի տվյալներով, համապատասխանաբար, 42,81%-ով (23469) եւ 28,51%-ով (12671) հայաբնակ Ախալցխայի եւ Ծալկայի շրջանները դուրս թողնելը խոսում էր այն մասին, որ «Զավախք» ժողովրդական շարժումը հայեցակարգային հողի վրա դեռեւս չէր դրել սեփական քաղաքական ուղեգիծը, ինչը հետագայում եւս զգացնել տվեց՝ դառնալով ձախողումների հիմնական պատճառներից մեկը: Այս մասին առավել հանգամանալից տե՛ս Վ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Զավախքը յետխորհրդային Վրաստանի վարչատարածքային բաժանման գործընթացներում, «Հայկազեան հայագիտական հանդէս», Պէյրով, 2018, էջ 487–508:

²⁹ «Զավախք», թիվ 1, դեկտեմբեր, 1990, էջ 2:

³⁰ Նույն տեղում, էջ 2:

Թերթի անդրանիկ համարում հոգվածագիր *Խ. Անիսոնյանն* անդրադարձել է հայ-վրացական եղբայրությանն ու դարավոր բարեկամական կապերին խոչընդոտող մի շարք երեւոյթների, «երկու ժողովուրդների ազգային շահերին անհարիր տրամադրություններ» հարուցողներին, Վրաստանի մամուլում տեղ գտած առանձին հրապարակումների, «հայերի ասիմիլյացիայի խրախուսում», «հայաշատ շրջաններում ոչ հայանպաստ կադրային քաղաքականություն» եւ այլն: Հեղինակը հատուկ քննության է արժանացնում նաեւ Ախալցխայի Սբ. Նշան եկեղեցու խնդիրը, որը, հակառակ հայերի ձգտմանը՝ վերաբացել Հայ Առաքելական եկեղեցին, «Ախալցխայի տեղական իշխանությունները ամեն կերպ խուսափում էին հայերի օրինական պահանջը կատարել»՝ այն վերջին տարիներին զանազան ապրանքների պահեստից վերածելով «բարեկամություն» թանգարանի³¹:

Թերթում տեղ գտած հասարակական-քաղաքական կյանքին առնչվող ուշագրավ հրապարակումներից է «Ջավախք» կազմակերպության խորհրդի նախագահ Իսահակ Աբրահամյանի հոգվածը դարասկզբի «Ջավախքի» խմբագիր հրատարակիչ, Ջավախքի հասարակական-մշակութային, տնտեսական կյանքի մեծ երախտավոր Վարդան Շահպարոնյանի կյանքի եւ գործունեության մասին: Հոգվածի գետեղումը նաեւ խորհրդանշական էր, քանի որ դարավերջի «Ջավախքն» իր անդրանիկ համարով ազդարարում էր, որ անուղղակի ժառանգորդն էր լինելու դարասկզբի «Ջավախքի» եւ շարունակելու էր վերջինիս ավանդույթները: Հոգվածը նաեւ Վարդան Շահպարոնյանի կյանքը եւ գործունեությունն արժեւորելու հետաքրքիր փորձ է:

Հ. Մանուկյանի «Միասնական նպատակի համար» հոգվածում խոսվում է «Ջավախք» կազմակերպության մեկամյա գործունեության, կազմակերպության բարձրացրած հարցերի, առաջ քաշած ծրագրերի ու գաղափարների, «Ջավախք» կազմակերպության եւ Ախալքալաքի շրջանի խորհրդային կուսակցական, տնտեսական ու հասարակական կազմակերպությունների համագործակցության, համատեղ միջոցառումների ու ծրագրերի անհրաժեշտության մասին³²: «Ջավախքի» նախագահի տեղակալ Մ. Թադեոսյանն իր հոգվածում խոսում է երիտասարդ կազմակերպության բարեսիրական-բարգործական ծրագրերի մասին, որոնց

³¹ Նույն տեղում, էջ 2: Եկեղեցին առ այսօր չի վերադարձվել ՀԱԵ-ի Վիրահայոց թեմին:

³² «Ջավախք», թիվ 1, դեկտեմբեր, 1990, էջ 3:

առանցքում ջավախահայություն Արցախին ցուցաբերած օգնությունն էր: Ըստ հոգվածագրի՝ 1988 թ. մարտից Զավախքում ամենուր սկսվեց նյութական միջոցների հանգանակում, եւ շրջափակված Արցախին առաջիններից մեկն օգնության ձեռք մեկնեց Զավախքը: «Նույն թվականի հունիսի 1-ին Ախալքալաքի ճոպանուղու սարքավորումների գործարանի ավտովարորդ «Աբխազ» ժորան սննդամթերթով բեռնված իր ԿԱՄԱԶ-ով մտավ Երեւան՝ Ազատության հրապարակ, իսկ ապա՝ սննդամթերքը այլ փոխադրամիջոցով հասցվեց Ստեփանակերտ»,— նշում է կազմակերպության փոխնախագահն ու հավելում, որ անցած երկու տարվա ընթացքում (խոսքը 1989 եւ 1990 թվականների մասին է — Վ. Ս.) հազարավոր ջավախքցի հայրենասերների բարեգործական օգնությամբ Հայաստան է տեղափոխվել 138 բեռնատար (13 մեծ ու փոքր շարասյուն), ավելի քան 1200 տոննա սննդամթերք եւ 1,5 մլն ռուբլի՝ Արցախի եւ Ադրբեջանից մազապուրծ հայության համար³³: Մ. Թադեւոսյանը ներկայացնում է նաեւ բուն Զավախքում իրականացվող բարեսիրական-բարեգործական ծրագրերի անհրաժեշտությունն ու այդ ուղղությամբ ձեռնարկված քայլերը:

Առաջին համարի լույս տեսնելուց հետո թերթը, ցավոք, մոտ երեք տարի լույս չի տեսնում: Պատճառը, հավանաբար, Վրաստանում ծագած տնտեսական-քաղաքական ճգնաժամն էր, վրաց-աբխազական՝ ավելի քան 1-ամյա արյունալի պատերազմը, երկրում տիրող քաոսն ու ամենաթողությունը: «Զավախքը» հաջորդիվ լույս տեսավ միայն 1993 թ. սեպտեմբերին՝ նույն տարբերանշանով, կարգախոսով ու ձեւավորմամբ: Բայց ի տարբերություն նախկինի՝ պարբերականն արդեն ոչ թե Ախալքալաքի շրջանի «Զավախք ժողովրդական շարժում» կազմակերպության պաշտոնաթերթն էր, այլ Ախալքալաքի շրջանի «Արշալույս» կազմակերպության առաջին պաշտոնական հրատարակությունը³⁴: Առաջ անցնելով՝ նշենք, որ «Զավախքի» հաջորդ համարը եւս, որ լույս տեսավ մոտ մեկ տարի անց՝ 1994 թ. օգոստոսին, հրատարակվեց իբրեւ Ախալքալաքի շրջանի «Արշալույս» կազմակերպության պաշտոնաթերթ³⁵: Դրան հաջորդող համարը, որ տպագրվեց գրեթե մեկ ամիս անց՝ 1994 թ. սեպտեմբերին, արդեն վերստին ներկայացավ իբրեւ Ախալքալաքի շրջանի «Զավախք ժողովրդական

³³ Նույն տեղում, էջ 4:

³⁴ «Զավախք», թիվ 1, սեպտեմբեր, 1993:

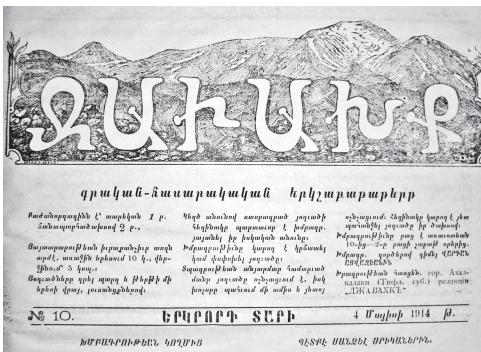
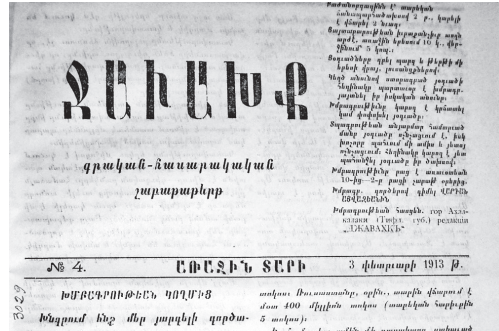
³⁵ «Զավախք», թիվ 1, օգոստոս, 1994:

շարժում» կազմակերպության պաշտոնաթերթ³⁶։ Չնայած վերջինս համարվել է «Ջավախք» ժողովրդական շարժման պաշտոնաթերթի 2-րդ համարը, բայց փակագծերում նշվել է 4, հաշվի առնելով նաեւ «Ջավախքի»՝ իբրեւ Ախալքալաքի շրջանի «Արշալույս» կազմակերպության պաշտոնաթերթ հրատարակված նախորդ երկու համարները։ «Ջավախք» ժողովրդական շարժման պաշտոնաթերթ՝ «Ջավախքը» անկանոն կերպով հրատարակվեց մինչեւ 1998 թ. օգոստոսը, ընդհանուր թվով 20 համար։

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՍՀՄ-ի փլուզման ժամանակաշրջանում ինչպես միութենական շատ հանրապետություններ, Վրաստանը եւս անցավ բարդ գործընթացների միջով։ Գերազանցապես հայաբնակ Ջավախքում ձեւավորված կազմակերպությունների շարքում առանցքային տեղ ու դեր ունեցավ «Ջավախք» ժողովրդական շարժումը։ Այն ավելի քան մեկ տասնամյակ բարձրացրեց ջավախահայությանը հուզող հարցերը, արձագանքեց Վրաստանի իշխանությունների վարած քաղաքականությանը, ընդդիմացավ այս կամ այն որոշմանն ու տարբեր քայլերով հակադարձեց դրանց։ «Ջավախք» ժողովրդական շարժման հիմնադրած «Ջավախք» թերթը մի նոր եւ լրացուցիչ հարթակ էր, որտեղ փորձ էր արվում ձեւակերպել ու հանրայնացնել ջավախահայության պահանջները, մոտեցումներն ու տեսակետները այս կամ այն հարցի մասին։ Թերթը նաեւ առաջին ծիծեռնակն էր, որով փորձ էր արվում ներկայացնել Ջավախքի հոգեւոր-մշակութային արժեքները, Վրաստանում տիրող անկառավարելի իրադրության պայմաններում առաջացած ընկերային-տնտեսական խնդիրները։ Շարունակելով Ի. դարասկզբի «Ջավախք» թերթի (հրատարակվել է 1913–1916 թթ.) ավանդույթները՝ դարավերջի «Ջավախքը» (հրատարակվել է 1990–1998 թթ.) Ջավախքի նորագույն շրջանի պատմության ուսումնասիրման, մի շարք անցքերի եւ իրադարձությունների ճշգրիտ եւ անաչառ քննության, ջավախահայ հասարակական մտքի ուսումնասիրման գործում ունի կարեւոր նշանակություն։

³⁶ Ինչպես հայտնում է թերթը, 1994 թ. օգոստոսի 24-ին կայացած «Ջավախք» ժողովրդական շարժման նախագահության հերթական նիստում որոշվել է, որ «Ջավախք»-ն այդուհետեւ հանդես է գալու իբրեւ ԶԺՇ-ի պաշտոնաթերթ (տե՛ս Ֆ. ԹՈՐՈՍՅԱՆ, «Ջավախք» ԺՇ-ի նախագահությունում, «Ջավախք», թիվ 2 (4), սեպտեմբեր, 1994, էջ 1)։

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

ԽՍՀՄ-ի փլուզում, Վրաստան, Ջավախք, «Ջավախք» ժողովրդական շաբաթուրդ, հասարակական-քաղաքական կյանք, «Ջավախք» ամսաթերթը:

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена общественно-политической жизни армян Джавахка в период распада СССР. Особое внимание уделено национальному пробуждению, вопросам самоидентификации, стремлению к консолидации вокруг борьбы Арцаха за существование, оказанию помощи Арцаху, сохранению религиозного наследия и почитанию памяти жертв Геноцида армян.

Одним из ключевых явлений этого периода стало народное движение «Джавахк», на фоне становления которого была основана одноимённая газета. Несмотря на нерегулярный выпуск, газета «Джавахк» представляет ценный источник для изучения политических настроений и общественной активности

армян региона. Она позволяет по-новому оценить политику грузинского государства в отношении национальных меньшинств и местных инициатив.

Цель исследования — реконструировать важнейшие эпизоды общественной и политической жизни Джавахка в условиях трансформации постсоветского пространства. Задача — выявить круг ключевых проблем, волнующих армян Джавахка, на основе анализа архивных материалов, публикаций и политической мысли местной армянской общины. Методология включает анализ первичных источников, экспертную оценку содержания, а также сопоставительный подход.

SUMMARY

This article explores the events that took place in Javakhk during the collapse of the Soviet Union, focusing particularly on the public and socio-political life of the local Armenian population. These developments were, to a great extent, a natural part of the broader processes of national awakening, the search for identity, the need to unite around the Artsakh struggle for survival, as well as efforts to support Artsakh, preserve and reopen churches, and commemorate the innocent victims of the Armenian Genocide. Among the organizations that emerged in Javakhk during this time, one of the most active was the “Javakhk” people’s movement, whose formation and early activities coincided with the foundation and initial efforts of the Javakhk newspaper. Despite its irregular publication, this monthly newspaper provides valuable insights into the socio-political life of Armenians in Javakhk, offering new perspectives on Georgia’s policies toward national minorities and indigenous peoples, as well as on various local developments and the activities of civic and political organizations in the region. The aim of the study is to present the key episodes of Javakhk’s socio-political life during the disintegration of the USSR, based on archival documents, literature, and other available materials, including the content of the first issue of the Javakhk newspaper. The study seeks to identify and articulate the major issues of concern for the Armenians of Javakhk by analyzing their socio-political thought. The research employs methods of archival analysis, content evaluation of primary publications, and interpretative comparison to derive necessary conclusions.